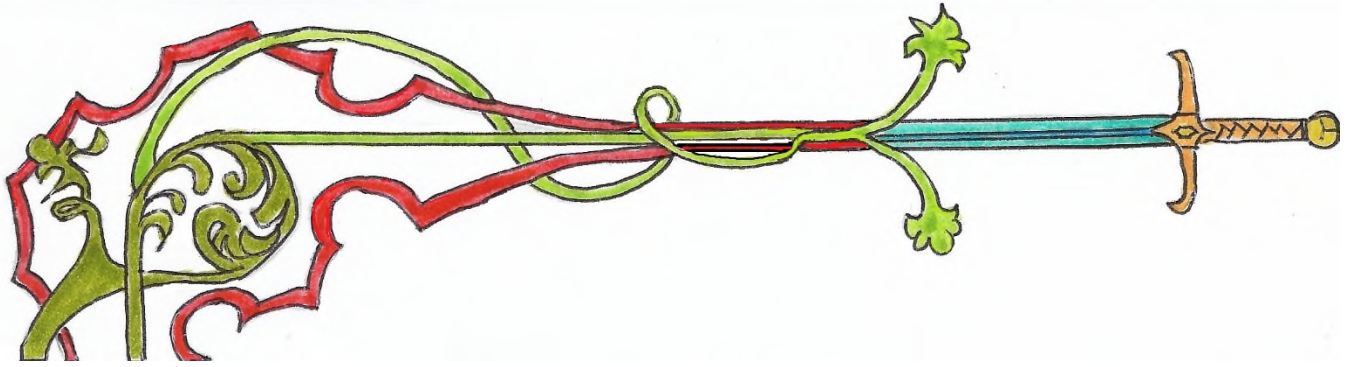
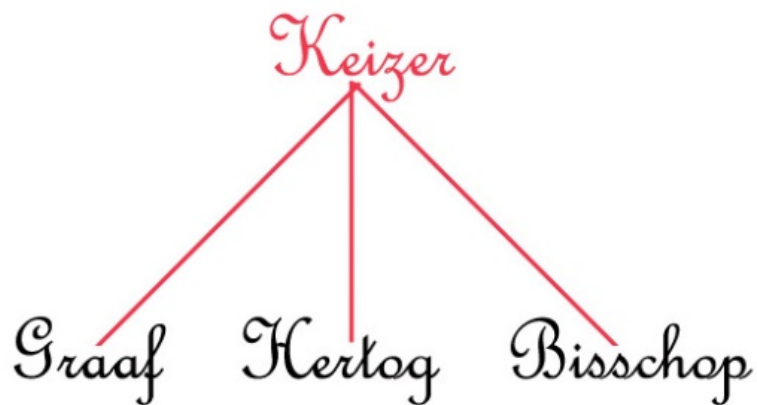

ACHTIGE HEREN IN DE MIDDELEEUWEN EN HUN GRAFSTEDEN

In de middeleeuwen was het tegenwoordige Nederland verdeeld in een aantal zelfstandige gebiedjes. Graag had ik geschreven over elk gebied met zijn middeleeuwse regeerders en hun begraafplaatsen op ons grondgebied, maar dat bleek niet mogelijk. Zeeland behoorde deels toe aan Holland en deels aan Vlaanderen. Noord-Brabant behoorde tot een groter gebied in het tegenwoordige België. Limburg was geen territoriale eenheid, maar een lappendeken van kleinere gebiedjes en in Friesland, inclusief de Groningse Ommelanden, ontbrak een landsheer. De heersers die over blijven komen in drie artikelen aan de orde, de graven van Holland, de hertogen van Gelre en de bisschoppen van Utrecht. Zij waren leenman van de keizer. Bijgaande kaarten zijn uit 1350 en zijn een momentopname. De grenzen wisselden voortdurend.

 Graafschap Holland

 Hertogdom Gelre

 Sticht Utrecht

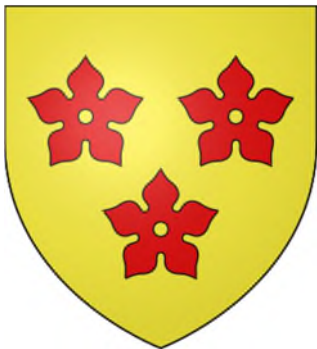
II. DE HERTOGEN VAN GELRE

INLEIDING

Ook als we niet in Noord- of Zuid-Holland woonden, leerden we op school vroeger Hollandse geschiedenis. Toch heeft elke provincie zijn eigen historie en ook Gelderland heeft een boeiende ontwikkeling doorgemaakt. Gelre was vóór 1543 het belangrijkste deel van de Nederlanden, dat zich in zijn toptijd uitstreckte van Roermond tot Groningen en Friesland. Op school leerden we

over het Turfschip van Breda, maar dat Karel van Gelre die list al veel eerder gebruikte om Arnhem in te nemen, kwam niet in onze boekjes voor.

We gaan terug naar de middeleeuwen. Het grote gebied van Karel de Grote was via een paar verdragen in tweeën gesplitst, het Frankische en het Duitse Rijk. De heersers van Gelre waren leenman van de Duitse keizer.

Wassenberg

 Hertogdom Gelre

Gelre 1131-1171

Gelre 1190-1236

Gelre 1236-1339

Gelre 1339-1377

Gulik

Egmond

Kleef

A. HET GESLACHT WASSENBERG (ca. 1000-1371)

Het begin van Gelre is met nevelen omhuld. Van de eerste heren zijn de data en zelfs de namen niet zeker. Rond 1000 woonden na elkaar de heren Dirk en enkele heren Gerard op de burcht Wassenberg en dat zou ook de naam van de familie worden, maar kort na 1100 ging Wassenberg als bruidsschat of erfenis naar dochter Judith. Het machtscentrum was inmiddels verplaatst naar de burcht Gelre/Geldern en hier zijn we bij de oorsprong van de naam Gelderland. Zowel Wassenberg als Geldern liggen in het tegenwoordige Duitsland, maar steeds weer werden er gebieden aan Gelre toegevoegd, delen van wat nu de Betuwe en de Veluwe heten.

In de twaalfde eeuw bloeide de economie. Gelre lag tussen de Noordzee en het Rijnland en het is niet verwonderlijk dat er handels- en marktplaatsen ontstonden. Gelre was in deze jaren veel belangrijker dan bv. Holland. Steeds weer werd de macht van de graaf vergroot en Gerard I 'De Lange' (regeringsjaren ca. 1055-1137) mocht zich de eerste graaf van Gelre noemen. Vandaar dat men opnieuw begon te nummeren.

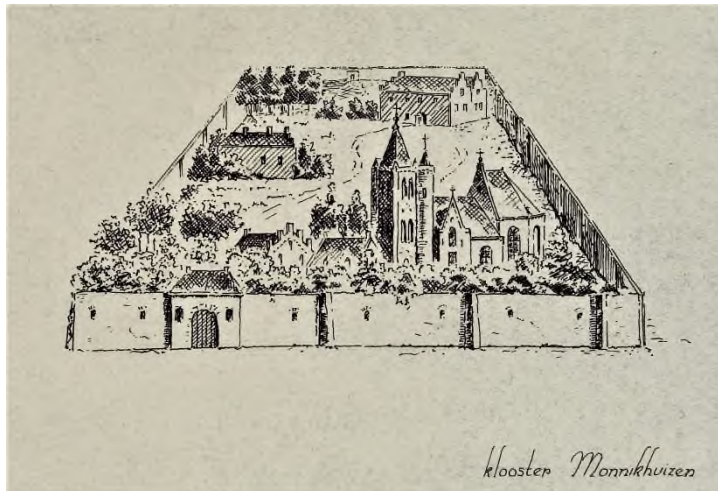
Gerard II volgde op en

daarna lezen we over Gerard III, die stierf vóór zijn vader en nooit regeerde.

Zijn zoon Hendrik I (1138-1182) was de eerste die macht had over Gelre plus de Achterhoek, omdat zijn vader trouwde met Ermgard van Zutphen. Via Otto I (1182-1207) komen we bij Gerard IV (1207-1229), die een zeer winstgevende tol vestigde bij Lobith en steeds meer werd het leengoed als eigen bezit beschouwd. Otto II 'De Lamme' (1229-1271) stichtte het nonnenklooster Grafenthal (Graefenthal, Gravendaal) en heel veel plaatsen kregen stadsrecht van de graaf.

Vervolgens kwamen er drie Reinouds en een Eduard. Reinoud II kreeg in 1339 de titel hertog, stichtte het klooster Monnikhuizen, maar overleed voordat het was voltooid. Vanaf 1350 waren er conflicten tussen Reinoud III en zijn broer Eduard. Zij werden gesteund door respec-

tievelijk de adellijke families Van Heeckeren en Bronckhorst, een strijd die te vergelijken is met de bekende Hoekse en Kabeljauwse Twisten. Beide broers bleven kinderloos. Daarmee stierf in 1371 het geslacht Wassenberg uit.

*klooster Monnikhuizen*¹

*zegel Reinoud II*²

*zegel Reinoud III*²

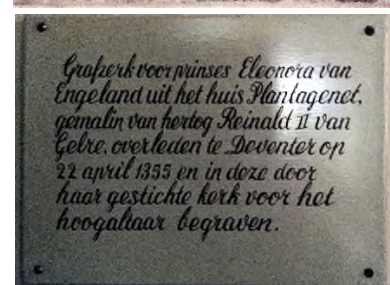
krijttekening van J. Holswilder²

Eleonora van Engeland

Bijzonder is het verhaal over de vrouw van Reinoud II, Eleonora van Engeland. Zij werd door haar man verstoet omdat er gezegd werd dat ze melaats was.

Tijdens een bijeenkomst van Reinoud en zijn raadslieden zocht zij hem in Nijmegen op en ontblootte haar bovenlichaam om te laten zien dat zij niets mankeerde. Zij werd in 1355 begraven in de Broederkerk, die ze in Deventer had gesticht.

grafzerk en plaquette

De grafsteden van het geslacht Wassenberg

Gerard I 'De Lange' is begraven in Wassenberg, in het Georgstift dat hij stichtte. Hendrik I en Otto I zijn begraven in de kloosterkerk Kamp bij Kamp Lintfort. Van al deze graven is niets terug te vinden.

Gerard IV en zijn vrouw Margaretha hebben een praalgraf in de kloosterkerk van Roermond, tegenwoordig de Munsterkerk. Het was niet ongebruikelijk dat je begraven werd in een kerk die je zelf had gesticht, maar deze kerk is nooit een familiegraf geworden. De graaf en gravin kijken naar het oosten waar Jeruzalem ligt. De tombe is uit ca 1230 en is de eerste Europese dubbeltombe.

Een echt familie-mausoleum kwam er in Grafenthal. Het nonnenklooster werd gesticht door graaf Otto II. Het lag centraal in het gebied en in 100 jaar werden er 13 graven, hertogen en hun echtgenoten begraven. En zo, waar, in Grafenthal is nog iets terug te zien. Je ziet een tafeltombe met een marmeren grondplaat, waarboven een tweede plaat gedragen door een paar leeuwen. Er op ligt graaf Otto II, maar het oorspronkelijke grafbeeld was verdwenen en is gelukkig opnieuw gehakt n.a.v. tekeningen. Voor al de anderen is geen monument, maar die lagen waarschijnlijk in de gemeenschappelijke grafkelder.

Wassenberg - graf Gerard I

Roermond - graf Gerard IV

graaf Otto II

Grafenthal - graf Otto II

B. HET GESLACHT GULIK (1371-1423)

kaart van Gelre

Als we de kaart van Gelre bekijken dan zien we vier delen, de kwartieren van Arnhem, Zutphen en Nijmegen en een vierde kwartier in het zuiden. Dat is het kwartier van Roermond, met delen in het tegenwoordige Limburg en Duitsland met o.a. Geldern en Grafenthal.

Bij de dood van Eduard brak de opvolgingsstrijd opnieuw uit, nu met de zussen Mechteld en Maria als hoofdpersoon. Maria, gehuwd met Willem van Gulik won en hun zoon Willem I (1371-1402) werd de eerste vorst van het huis Gulik. Hij werd opgevolgd door zijn broer Reinoud IV (1402-1423) en ook hij overleed zonder wettige erfgenamen. Inmiddels waren de hertogen zó machtig geworden dat ze konden trouwen met dochters van machtigen uit andere landen en Gelderse kunstenaars maakten de eerste gebedenboeken. Je zou kunnen zeggen dat de schilderkunst in Gelre begon. De broers Van Limbourg kwamen uit Nijmegen en maakten voor de Duc de Barry prachtige boeken. Reinoud IV was gehuwd met Maria van Gelre/van Harcourt en Arnold van Egmond (zie volgend hoofdstuk) met Katharina van Kleef en ook van hen zijn schitterende boeken met miniaturen te bekijken. In deze tijd hadden de ridderschap en de steden meer macht gekregen. Zij konden als Staten van Gelre zelfstandig besluiten nemen en zij kozen na de dood van Reinoud IV geen hertog van Gulik meer.

gebedenboek Katharina van Kleef ²

gebedenboek Maria van Gelre ³

De grafsteden van het geslacht Gulik

Een nieuw geslacht heeft andere voorkeuren. Willem I en Reinoud IV werden begraven in Klooster Monnikhuizen, dat al was gesticht door graaf Reinoud II. Zij lagen er samen met andere graven en hertogen en hun echtgenoten, een tweede familiegraf dus. Op de afbeelding zie je dat links de kist met het lichaam van Willem I naar de kapel wordt gedragen, terwijl de Kar-tuizers en de landslieden toekijken. Reinoud IV werd begraven met zijn schild en zijn helm. Dat

was gebruikelijk als de laatste van een dynastie overleed.

Ook leden uit de geslachten Bronckhorst en Middachten vonden in Monnikhuizen een laatste rustplaats. Het klooster lag in Arnhem op de plaats waar nu de Buitenschool aan de Bosweg is gebouwd.

Het werd al in 1580 verwoest en alleen een grafzerk in Klarenbeek herinnert er nog aan. Hij is gedegradeerd tot picknicktafel.

begravenis Willem I ²

Klarenbeek - grafzerk als picknicktafel ⁴

C. HET GESLACHT EGMOND (1423-1538)

De Staten van Gelre kozen een ver familielid als hertog, de jonge Arnold uit het geslacht Egmond. Gelre werd weer geregeerd door een nieuw geslacht, maar in een regeerakkoord werd zijn vrijheid van handelen enorm ingeperkt. Het geslacht Egmond kennen we ook al uit de geschiedenis van Holland en hun bekendste vertegenwoordiger is Lamoraal van Egmond, die in 1572 door Alva werd onthoofd.

Arnold koos de kant van de Bourgondiërs, maar de meeste steden onder leiding van zijn zoon Adolf waren juist tegen de machtige Bourgondier Karel de Stoute. Karel kwam daarom Arnold te hulp maar liet in ruil voor zijn hulp het hertogdom aan zich verpanden. Na de dood van

Arnold kwam Karel zijn gebieden opeisen en werd Gelre Bourgondisch. In 1477 overleden zowel Karel als Adolf en het streven naar Gelderse zelfstandigheid ontwaakte weer, maar niemand kon hier leiding aan geven. In 1482 erfde de Habsburgse Philips de Schone Gelre. Tien jaar later verscheen Karel van Egmond/van Gelre op het toneel en hij vocht zich vrij van de Habsburgers. Hij bewoog zich listig tussen Habsburg en Frankrijk, misleidde de Gelderse steden en het lukte hem om zijn gebied sterk uit te breiden. Hij overleed kinderloos in 1538 en om niet weer opgeslokt te worden door Habsburg kozen de Staten Willem van Kleef als hun hertog.

Adolf van Egmond ²

Arnold van Egmond ²

Karel van Gelre ²

De grafsteden van het geslacht Egmond

Arnold van Egmond

De hertogen werden begraven op verschillende plaatsen, van een familiegraf is geen sprake meer. **Arnold van Gelre** stierf in Grave. Hij werd begraven in de St. Elisabethkerk, maar zijn hart ging in een zilveren kistje naar het St. Elisabethklooster in Den Bosch. Het monument in Grave is verdwenen. Het was een tafeltombe met boven de grondplaat een dekplaat die op pijlers rustte. Die pijlers waren versierd met reliëfs. Op de dekplaat lagen Arnold en zijn broer Willem met aan hun voeten een leeuw. Het monument zal geleken hebben op de tombe van Otto II in Grafenthal. In 1794 werd het onherstelbaar beschadigd en in 1802 kwam er als vervanging een neoclassicistisch wandmonument in het noordtransept. Het is een zwarte marmeren sarcofaag met een inscriptieplaat erboven.

Adolf van Egmond sneuvelde in Doornik in 1477 en werd daar begraven in de OLV-kerk. Het moet een groots monument zijn geweest, maar het is verdwenen. Adolf was gehuwd met **Catharina van Bourbon**. Zij stierf al eerder en haar grafmonument is nog steeds in de St. Stevenskerk in Nijmegen te vinden. De zwart

marmeren tombe staat midden in het koor. Koperen platen laten de figuur van de hertogin zien. Aan de lange zijkanten zie je de 12 apostelen, aan de korte kanten zijn pleuranten afgebeeld. In de crypte is de kist van Catharina te zien naast haar wapen. Buiten de crypte zie je een kopie van haar grafplaat.

Catharina van Bourbon

Hun zoon **Karel van Egmond/van Gelre** overleed in zijn kamer in het Oude Hof aan de Markt. Het lichaam werd gebalsemd en daarbij werden de ingewanden uit het lichaam verwijderd. Volgens zijn testament wilde de hertog begraven worden in klooster Monnikhuizen, maar op verzoek van de burgerij kwamen zijn botten in een grafkelder onder het koor van de Eusebiuskerk. Boven de grafkelder kreeg Karel rond 1540 een prachtig monument vlak voor het altaar, ruim drie meter lang. Op de zwart marmeren tombe ligt in albast hertog Karel in wapenrusting met gevouwen handen en geopende ogen. Hij wordt omringd door zes zandstenen leeuwen die zijn kwartierwapens dragen. Op het donkergekleurde voetstuk staan aan de lange zijkanten de 12 apostelen afgebeeld. Aan de hoofdzijde zie je de Heilige Familie en St. Christoffel, aan de kant van de voeten staat Elisabeth van Hongarije en een krijgsman, misschien wel St. Maarten. Deze tombe is, samen

met het monument van Engelbert II in Breda, het eerste Renaissance-grafmonument in de noordelijke Nederlanden. Het hart kwam in de Broerenkerk en voor Monnikhuizen bleven alleen de ingewanden.

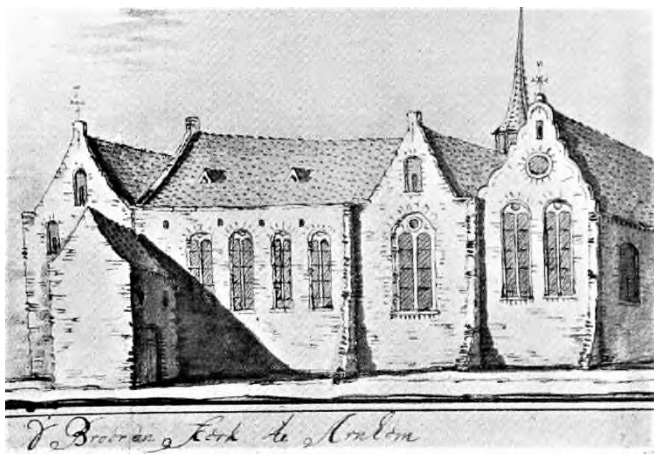

Karel van Egmond / van Gelre

In 1805, bij de afbraak van de Broerenkerk, werd het loden kistje met het hart verplaatst naar de Eusebius.

In 1911 werd de grafkelder geopend. De houten kist bleek vermolmd en de loden binnenkist was verdwenen. De botten lagen op de grond, wer-

den zorgvuldig verzameld en in een klein loden kistje gestopt. Na de restauratie van de kerk werden de twee loden kistjes opnieuw in de grafkelder geplaatst en werd het monument verplaatst naar de rechter kooromgang omdat men andere plannen had met het koor.

Broerenkerk ²

Eusebiuskerk - Karel van Egmond / van Gelre ⁶

hoofdzijde : H. Familie & Christoffel

voetenkant : St. Maarten (?) & Maria van Hongarije

D. DE HERTOG VAN KLEEF EN ZIJN GRAF (1538-1543)

Hertog Willem II van Kleef ²

Hertog Willem II van Kleef regeerde maar een paar jaar. In 1543 werd hij overwonnen door Karel V en bij het Traktaat van Venlo kwam er een einde aan de zelfstandigheid van Gelre, het laatste feodale stukje van de Nederlanden.

En wie werd de eerste stadhouder? René van Chalon, prins van Oranje. Van hem erfde Willem de Zwijger al een jaar later het prinsdom.

Het mooiste monument heb ik voor het laatst kunnen bewaren. Willem is begraven in de St. Lambertuskerk in Düsseldorf in een enorm Barok grafmonument met veel beelden en reliëfs.

graf Willem II van Kleef ⁵

AFSLUITING

In tegenstelling tot andere vorstenhuizen zijn de graven van de hertogen van Gelre verspreid over een groot gebied. Opvolgingsproblemen maakten het niet makkelijk een familiegraf in te richten. Reinoud II en Adolf zetten hun vader zelfs gevangen en Eduard zijn broer. Weer anderen bleven kinderloos en nieuwe families bleken andere keuzes te maken.

Zowel in Grafenthal als in Monnikhuizen hebben hertogen van Gelre geprobeerd een familiegraf te maken en zeker in Grafenthal is dat gelukt. Ruim 100 jaar werden daar hertogen en hun

familieleden bijgezet. Omdat het bij hun Memoria hoorde, werd er veel zorg aan besteed. Hierdoor bleven de overledenen aanwezig tussen de levenden en ook in later jaren werden er nog epitafen geplaatst van familieleden die elders hun laatste rustplaats vonden. Er was zelfs een epitaaf voor hertog Karel van Gelre en die overleed pas in 1538. In de archieven zijn veel gegevens terug te vinden. De grafmonumenten waren beslist mooier dan die van de graven van Holland, maar wat is het jammer dat er zo weinig bewaard is gebleven.

Bronnen:

- Klaas Jansma, Meindert Schroor *Tweeduizend jaar geschiedenis van Gelderland*, Leeuwarden 1986
- M. Evers *Het hertogdom Gelre*, Utrecht 2003
- Gerben G. Hellinga *Hertogen van Gelre*, Zutphen 2012
- René Arendsen *Ons verloren hertogdom*, gpl 2019

- Wikipedia: Graafschap Gelre, Hertogdom Gelre, Monnikhuizen, Graefenthal, afzonderlijke personen.

fotoverantwoording

foto's   zonder bronvermelding : Ad de la Mar

- 1   Gelders Archief
- 2   Public Domain
- 3   CC-BY MariedHarcourt
- 4   Arnhems Erfgoed
- 5   Atelier Terre aarde
- 6   NB. Op dit moment wordt de Eusebiuskerk van Arnhem gerestaureerd. Binnenkort zal het grafmonument van Karel van Gelre weer op zijn oorspronkelijke plaats worden neergezet, boven de grafkelder met de twee loden kistjes.